

су; по-третє, більш чітким визначенням терміна «законодавство» та його ознак, співвідношення із термінами «правовий акт», «нормативно-правовий акт»; по-четверте, визначенням юридичної сили акту законодавства; по-п'яте, визначенням засад та принципів чіткої, доступної та ефективної ієрархічної структури законодавства.

1. *Алексеев С.С.* Структура советского права. – М.: Юрид литература. – 1975. – С. 55. 2. *Пронюк Н.В.* Національне законодавство і його роль у демократичних перетвореннях в Україні.: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2004. — 18 с. 3. *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Харьков: Консум, 2006. – 656 с. 4. Конституція України. – Закон України від 28 червня 1996 року №254-к/ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 5. Про нормативно-правові акти. Проект Закону України реєстр № 1343 від 14.01.2008 р., внесений народним депутатом України Зваричем Р.М. – <http://gska2.rada.gov.ua>. 6. Про нормативно-правові акти. Проект Закону України реєстр № 1343-1 від 21.01.2008 р., внесений народним депутатом України Лавриновичем О.М.– <http://gska2.rada.gov.ua>. 7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). – Рішення від 9 липня 1998 року №12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 59. 8. Юридический энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 243. 9. *Євграфова С.П.* Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики): Автореф. дис... к. ю. н. — Х., 2005. — 21 с. 10. *Засць А.П.* Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – К., 1999. — 36 с.

Н. М. ПАВЛУСІВ

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗІВ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ТВОРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.)

Раскрываются философско-методологические аспекты исследования образов права в художественной литературе. Образы права рассматриваются как выражение правосознания писателя, содержащее рациональный и чувственный элементы. Художественная литература интерпретируется как особая форма национального правосознания.

The article deals with the problem of philosophy and methodology research of images of law in fiction. Images of law are considered to be a form of the expression of writer's views concerning legal sphere and include rational and emotional elements. Fiction is interpreted as a special form of legal consciousness.

Образи права у художній літературі досліджуваного періоду, а йдеться про опис традиційної селянської культури, пов'язані не в останню чергу з осмислен-

© ПАВЛУСІВ Надія Михайлівна – викладач Львівського державного університету внутрішніх справ

ням *природно-правової реальності*, тобто такого оціночного ставлення до дійсності («добро і зло», «справедливість», «належне», «допустиме», «заборонене» тощо), яке не опосередковується нормами об'єктивного юридичного права. Більше того письменники устами персонажів своїх творів оцінювали об'єктивне юридичне право, пов'язані з ним діяльність та інститути з позицій природно-правового праворозуміння.

Проблема конкретизації категорії справедливості є однією з найскладніших у філософсько-правовому дискурсі й пов'язана з проблемою праворозуміння, яка розробляється у працях М.В. Костицького, П.М. Рабіновича, М.В. Цвіка, С.І. Максимова, Т.І. Дудаш та інших.

Справедливість як природно-правова категорія. Природно-правова спрямованість відображення правових явищ у творах західноукраїнських письменників кінця XIX – початку XX ст. зумовила значне смислове навантаження образів, в яких передано категорію справедливості. Справедливість інтерпретується на різних рівнях та у багатьох значеннях, що, однак, не змінює її засадничої світоглядної сутності.

В усі часи в усіх народів найстрашнішим проступком проти природно-правового, морального порядку вважалися обман та зрада того, хто тобі довіряє, вважає тебе своїм другом чи союзником. Цей принцип можна вважати квінтесенцією тих природно-правових засад, на яких тільки і стають можливими співробітництво та координація зусиль між людьми та людськими спільнотами. Ця думка передана Ю. Опільським: «Лукавство у переговорах – це підступ, зрада союзника – це злочин, якого не подарують нам наші діти й онуки та кинуть болотом на наші щити, а неславою на нашу пам'ять!»¹.

Справедливість як принцип світобудови (абстрактна або метафізична справедливість). В основі уявлень про справедливість – переконання у певній спрямованості процесів, що відбуваються у світі: «В рішучій хвилі збилася з дороги, не знайшла в душі компаса, не знайшла сильної волі, щоб піти за голосом серця. Невже ж се справедлива кара? Кара- нехай і так! Але вимір! Ні, против такого нелюдського виміру карі я рекурсую, рекурсую і протестую всіма силами душі»². У такій інтерпретації категорії справедливості вона є універсальною, неподільною: «Якою мірою мірите, тою відміриться вам»³; «хто проливає чужу кров, той мусить бути готовий до того, що проллється колись і його»⁴.

В образах кризи Римської імперії Ю. Опільський відобразив природно-правові засади, на яких базується держава: «Щезла правда, справедливість, чеснота, на яких колись будували державу, - залила нас гниль зіпсуття»⁵. Відтак один з персонажів повісті стверджує: «Я волю стати творцем держави хороброго люду, який крок за кроком іде відбирати свою землю, освячену кров'ю предків, загарбану злодієм, який, мимоходом кажучи, скривдив і мене! Творчий труд, месьть і любов! Чи ж є що більш гідне чоловіка на всій землі!»⁶.

Промовистий образ, у якому протиставлено справедливість як природно-правову засаду світобудови та весь суспільний устрій, створив в одному із своїх оповідань Л. Мартович: «Та й за що люди так ворогують на себе? Чого така ненависть? От божа худібка; які вони вразні: хрупають солімку, та й одно одного не зачіпає. А чоловік лиш за тим пазить, аби кого вкусити. Побираються на то, аби одно другого ціле життя гризло»⁷.

Подібне протиставлення відображене і в образі, створеному Ю. Опільським в історичній повісті «Тінь велетня»: «Правду казав старий, досвідчений побереж-

ник: свобода, моральність, терпимість - се пустомельство або свідомо чи несвідомо лож! Земля та хліб, влада і гріш – ось що криється за оливними чи лавровими листочками вінця слави. «Сила» - звучить основний закон міжнародної справедливості, оружна перемога, нахабність, брутальність, безоглядність – се орудники законодавців»⁸.

Абсолютний характер категорії справедливості у такій метафізичній інтерпретації, її надприродний характер переданий у наступній метафорі, де у селянській культурі мислився вихід за межі природи, в тому числі людської природи: «Моя помста буде... от побачиш – не людська, а диявольська»⁹.

Право постає як міра добра і зла у світі: «Ми ж не знаємо пропорції, в якій помішане в світі добро і зло, не знаємо взаємної їх сили. Що, як добра менше і воно взагалі слабше? Тоді, щоразу підставляючи شوку, добро мусить всі свої позиції програти і зло цілковито запанує на землі»¹⁰; «Правду кажу вам, що коли б ви уживали стільки розуму, сили і заходів на те, щоби добро творити, стільки розуму, сили і заходів спотребовуєте на те, щоби зло творити, то був би рай на землі. А ви творите зло і ще молитесь богу, щоби вам помагав зло творити»¹¹.

Розв'язання суперечності між суцим та належним можливе як діалектика абстрактної та конкретної, соціальної справедливості: в разі конфлікту між ними людська свідомість вдається до захисту – віри у трансцендентну, надприродну справедливість, яка є справжньою. Така переконаність добра дає душевні сили жити: «Якби не віра в Бога та якусь прецінь справедливість людську, то хто знає, чи був би не вискочив з вікна і не втік назад»¹²; «Нема вже правди на землі! Й о. Савишин став дожидати чуда. Воно може, воно навіть повинно статися, щоби зневіра не заволоділа над серцями народу»¹³.

І навпаки, несправедливість у реальному світі ставить під сумнів усе світосприйняття: «Але що робити старцеві німечному, у которого нараз відберуть все: кришу над головою, нивку родючу, ба й віру і справедливість на світі? Що...»¹⁴.

Справедливість як форма розв'язання життєвої ситуації (конкретна або соціальна справедливість). У цьому значенні справедливості уявлення про належний соціальний устрій нерозривно пов'язані з практичними (хоча б як ідеальна модель) діями з його утвердження у соціальній дійсності. У такій інтерпретації справедливість завжди протиставляється образом несправедливого світоустрою: «Замість Довбуша – он пан Колендовський сидить на коні, замість свободи – панську косовицю, замість опришків – панських гайдуків із нагаями»¹⁵; «Своїм гнобителям хотів помститися за всі свої злидні, за всі муки, за всіх, що разом з ним терпіли. Він кинувся на другого наставника, але цей став щосили тікати»¹⁶.

В одному з оповідань Б. Лепкого сприйняття справедливості як належного, деонтологічної реальності та оцінка суспільного порядку передані в емоційно забарвленому, динамічному образі селянського гніву: «Дісталось тут і дякові за тебе, і учителєві за кари, і вїтові за громадські гроші. Кождий викидав з свого серця те, що його найгірше давило і гризло. Починок мовчав. Його занадто привалило горе, занадто дошкулила йому біда, щоби виїздити з нею перед людьми. Аж численні допити зневолили його до того. - Нема правди на світі, та й нема, - почав сумно. - Може, для кого і є, а для мене нема. Вцепилася мене біда, як реп'ях кожу-ха, а позбутися – ані суди Боже. І батько мій сидів на тій хаті, і дід, а я маю вступатись. О! Не дочекають вони! Ніби тому, що мовляв, хата в лісі, а ліс панський, то і хата панська. А хто його знає, чий ліс? Куди не піди, всюди брехня та брехня,

а правди не зіскати. Чекай, хлопе, та чекай і гроші давай – а що буде, як грошей не стане?»¹⁷.

Таким розумінням справедливості керувався Олекса Довбуш у повісті Г. Хоткевича: «Але сам Олекса убивав рідко, видно, при якихось особливих умовах. Такими особливими умовами було насамперед погане поводження пана з селянами. Лихих панів Олекса не милував ніяк. Другою причиною смертовбивства могла бути участь в організації походу на опришків»¹⁸;

Справедливість мислилась інтуїтивно, тобто певний принцип побудови суспільних відносин сприймався носіями відповідної природної правосвідомості як сам собою зрозумілий і не потребував якогось додаткового обґрунтування (легітимації): «Там мусить бути все наше, а що здобудемо, тим і поділимося по-братньому... У нас там мусить стати одне гасло: усі для одного, один для всіх... Так воно повинно бути, бо лише на такому станемо певною ногою»¹⁹. Однак справедливість як конкретний вираз свідомої, цілеспрямованої життєвої позиції чітко протиставлялася сваволі, власне моральне почуття справедливості необхідно було формувати на основі тривалих роздумів, внутрішньої духовної роботи: «Перш чотири рази язиком поверни, поки скажеш слово, хоч би й правдиве»²⁰.

Конкретність інтерпретації справедливості означає, поміж іншим, її певну соціальну сутність, адже за наявності у суспільстві суперечливих інтересів уявлення про належне відрізнятимуться у різних верств: «Припав до душі народові новий отаман. Рядом із жорстокістю, з якою він розправлявся з ворогами народу, відмічалось ласкаве, лагідне ставлення до жінок і особливо до дітей»²¹. Взагалі конкретизація категорії справедливості, особливо ж з переведенням її у площину практичних дій, пов'язана із жорстокістю. Відтак у реальному житті гармонія досягається завдяки певному балансу справедливості та жорстокості. Оцей баланс і є практичним засобом легітимації соціальної «боротьби за право»: «Ні одної краплиночки жалю не було видно в тім погляді. Це був не гуцул Олекса Довбуш, а втілення народної помсти. На одну шалю ваги його душі склалися сотні літ важких терпінь синів і дочок його народу»²².

У повісті Г. Хоткевича образу Олекси протистоїть образ іншого опришка – його брата Івана, який виявляв недоцільну, тобто *несправедливу* жорстокість: «Не раз спостерігав Олекса, як Іван, ударивши балтою, з цікавістю дивиться, як витікає кров із живої ще людини... Пробував Олекса вказувати братові на безцільність безцільної жорстокості, але Іван відповідав зухвало... Трапиться колись і невдача, а може й не одна-а тут такий Іван виступить із своєю критикою. Іншому то розвалив би голову за непослух, а рідному братові як...»²³.

У селянській правосвідомості, котра базувалась на космічному, цілісному, нерозділеному світогляді, конкретні інтерпретації справедливості (образ правди) не мислилися окремо від її метафізичного, всесвітньоісторичного смислу: «Але правда повинна бути для всіх однакова, як для багатців, так і для бідних, бо правди за гроші не продають, як буханець хліба»²⁴. Відтак справедливість як уявлення про належне домінувала над логікою матеріальних відносин: «За червінці я тобі нічого не зроблю, а зроблю все за добре слово»²⁵.

Такий же світогляд передбачав і еквівалентність прав та обов'язків як принцип конкретизації категорії справедливості, що відображене у наступному образі: «Виходить так, що чим тяжче нам на уходах, тим менше староста зі своїм замком нам допоможе, а тим більше йому треба платити»²⁶. Характерно, що такі уявлення про еквівалентність як «винагороду» за добрі вчинки та «покарання» за гріхи по-

ширювалися і на потомство: «Як ви чужим дітям, так бог вашим. Та не шкода дітей? Що вони мають покутувати за ваші гріхи?»²⁷.

Справедливість як критерій оцінювання позитивного права. Однією з основних, якщо не основною, світоглядною функцією ідеї природного права є критика недоліків позитивного права. Як зазначалося, ідея природного права знайшла відображення в образах справедливості, відтак суперечність між позитивним та природним правом отримала відображення в оціночних судженнях про позитивне право з точки зору його відповідності критеріям «справедливості». Наведемо діалог з одного з оповідань А. Чайковського, персонаж якого, підсудний, дає свою оцінку застосовуваним до нього юридичним заходам: «Отже, маєш три місяці криміналу за побиття Варвари. – Чуєш, Грицку, ти міг дістати більше як рік, бо за таке побиття царська кара від року до п'яти, – розумієш? Та ми мали над тобою змилювання, що ти ... дурний, – розумієш? Ну, що ж, приймаєш кару? – Як я можу прийняти, коли я її ні разу не вдарив, – я подам на рекурс. – Нема рекурсу, бо ми тобі дали менше, ніж є найменша кара... зрозумів? – От дивіться, і той, що повинен за нього постояти, і той каже, що рекурсу нема. – Ото справедливість! Та й ще й аби її був хоч раз ударив, то не було б мені жалю!»²⁸.

Законність не тотожна справедливості, тобто позитивне право може санкціонувати і «неналежне». Ця думка втілена у наступному образі: «Демагогічні юдження, підбурювання, чорнення підкопування всякої поваги і влади – все те, що досі шириться у нас тільки по краплині, по закутках, потаємно, тепер вилізе на трибуну, зареве, як дзвін, одержить, так сказати, санкцію законності»²⁹.

З іншого боку, і сам закон, яким би досконалим він не був, ще не означає усунення несправедливості у соціальній дійсності: «Ми то знаємо, що по закону не належиться. Але закон не говорить також про простуду, духоту і всяку нечисть, якої можна набратися на такім зібранню»³⁰.

Взагалі ж позитивне право не містить джерела власної легітимності. Ця природно-правова ідея знайшла своє втілення у наступному образі, де авторитет закону нерозривно пов'язаний з діяльністю влади щодо його запровадження у життя: «Тут багато залежати буде від того, чи самі власті незаконними поступками і навмисною провокацією не зіпхнуть людей із законної дороги»³¹; «Занадто вони були вже лояльні, оці борщівські селяни, занадто вірили в право, закон. Казали, що за убивство Бог скарає, рішили вдатися до найбільш радикального, в їх думці, средства-поскаржитися королеві»³².

Для селянства було характерним скептичне ставлення до позитивного права, забезпечуваного державою. Так, у повісті Г. Хоткевича «Довбуш» селяни захист своїх прав пов'язували з діяльністю висуванців зі свого середовища – опришків, після смерті лідера яких у сприйнятті селян «погибла єдина наша оборона. До кого тепер вдатися і хто порятує?»³³. Відтак йшлося і про несправедливість позитивного права як такого: «Ось я злодій, кримінальник, усі мене бояться, ніхто в хату не впустисть, а в мене сумління таке чисте, як у малой дитини. Бо я ніколи бідного не скривдив. Навпаки, я не одному бідоласі поміг»³⁴.

Розмежування права і закону. Для української художньої літератури розглядуваного періоду характерне є надзвичайно чітке та послідовне, аж до рівня

філософсько-правового дискурсу, протиставлення права та закону, як це має місце у повісті І. Франка «Перехресні стежки»: «Я маю також обов'язок уреспектувати закон... закон - се теорія, що в книжці, на папері виглядає дуже гарно, а практика, жива дійсність має свої спеціальні закони, далеко не такі гладкі та за-

округлені, а зате повні розгалужень, закарлюк, та різnorodності. Тому паперовому законові я не уймаю ані честі, ані поваги...Нехай він собі здоров жиє і сидить у ваших кодексах на многа літа»³⁵.

У досліджених творах художньої літератури всебічно розкрито різні аспекти справедливості як правового явища, що відображено у відповідних образах. Категорія справедливості застосовується як критерій оцінювання позитивного права. Подальшими напрямками дослідження проблеми, порушеної у даній статті, можуть бути: філософсько-правовий аналіз праворозуміння у творах художньої літератури; узагальнення образів правових явищ у творах художньої літератури; з'ясування особливостей інтерпретації категорії справедливості в українській правовій культурі.

1. *Опільський Ю.* Під орлами Роми. Оповідання із життя в Карпатах з кінця 2-го в. п. Хр. // Твори: В 4 т. – Львів: Каменяр, 1994–2005. – Т. 4. – 2005. – С. 165–257. 2. *Франко І.* Перехресні стежки // Украдене щастя. – Х.: Фоліо, 2007. – С. 153–410. 3. *Хоткевич Г.* Довбуш // Авірон. Довбуш. Оповідання. К.: Дніпро, 1990. – С. 64–456. 4. Там само. – С. 315. 5. *Опільський Ю.* Цит. праця. – С. 184. 6. Там само. – С. 189. 7. *Мартович Л.* Ось поси мое! // Твори. – Державне вид. худож. л-ри. – Київ, 1963. – С. 136–157. 8. *Опільський Ю.* Тінь велетня. Оповідання з 1812 р. // Твори: В 4 т. – Львів: Каменяр, 1994–2005. – Т. 4. – 2005. – С. 527–528. 9. *Чайковський А.* Козацька помста // Олюнька. – Львів: Каменяр, 1966. – С. 619. 10. *Хоткевич Г.* Довбуш // Авірон. Довбуш. Оповідання. – С. 190. 11. *Маковей О.* Хрест поміж липами // Твори в двох томах. Том другий. Художня проза. – Київ: Дніпро, 1990. – С. 233. 12. *Лепкий Б.* Починок // Вибрані твори у двох томах. – К.: Смолоскип, 2007. – Т. 1. – С. 346. 13. *Лепкий Б.* Дзвони // Вибрані твори у двох томах. – К.; Смолоскип, 2007. – Т. 1. – С. 374. 14. *Лепкий Б.* Починок. – С. 358. 15. *Хоткевич Г.* Довбуш. – С. 446. 16. *Чайковський А.* Бразилійський гаразд // Олюнька. – Львів: Каменяр, 1966. – С. 312. 17. *Лепкий Б.* Починок. – 337. 18. *Хоткевич Г.* Довбуш. – С. 231. 19. *Чайковський А.* На уходах // Олюнька. – Львів: Каменяр, 1966. – С. 327. 20. *Чайковський А.* Краще смерть, як неволя // Олюнька. – Львів: Каменяр, 1966. – С. 11. 21. *Хоткевич Г.* Довбуш. – С. 236. 22. Там само. – С. 303. 23. Там само. – С. 243. 24. *Чайковський А.* Хто винен // Олюнька. – Львів: Каменяр, 1966. – С. 52. 25. *Чайковський А.* Козацька помста // Олюнька. – С. 641. 26. *Чайковський А.* На уходах // Олюнька. – С. 324. 27. *Мартович Л.* Мужичька смерть // Твори. – Державне вид. худож. л-ри. – Київ, 1963. – С. 70. 28. *Чайковський А.* Ні разу не вдарив // Олюнька. – Львів: Каменяр, 1966. – С. 75–76. 29. *Франко І.* Перехресні стежки // Украдене щастя. – С. 337. 30. Там само. – С. 357. 31. Там само. – С. 341. 32. *Хоткевич Г.* Довбуш. – С. 281. 33. Там само. – С. 448. 34. *Чайковський А.* Хто винен // Олюнька. – С. 46. 35. *Франко І.* Перехресні стежки // Украдене щастя. – С. 338.